

Erdős K. Ottó
info@okoruzenete.hu

AZ ELMERÜLT ATLANTISZ – Szolóntól Sztálinig –

*Csak én vagyok itt aki emberi még és lelke se,
teste se márvány.
(Babits Mihály)¹*

Atlantisz – a klasszikus utópiák legismertebbje. Platón óta kérdezik, hogy hol és mikor létezett, hogyan és miért merült el a Seholsincsország a semmibe?

Az utópia részben gyakorlati próbálkozás, részben pedig társadalomtudományi gondolat kísérlet, amely végigkíséri a társadalom terápia és a társadalomtudományos gondolkodás évezredek fejlődését.

A modern szociológia éppen úgy tisztelheti benne sokszor letagadott szülőanyját, mint a kémia az alkímiát.

ARANYKOR MÚLTBA VETÍTETT UTÓPIA

A görög gondolkodókra hatott az ősközösségi viszonyok emléke, a múlt itt-ott még létező maradványa és a környező fejletlenebb törzsek élete. Ezek alapján rajzolták meg az ősi, kommunisztikus berendezkedés, az aranykor illúziókkal megterhelt képét.

Homérosz a törvénytől Küklpsz-népről írja:

*...kezükkel nem szoktak soha szántani-vetni,
s minden megterem ott, noha földbe nem ülteti senki.²*

Tehát Homérosz szerint az őskorban nem munkálkodnak, nem ismerik a közösségi életet, nem poliszban, épített házakban, hanem barlangokban élnek. Az emberek még nem polgárok:

Megszentelt törvényük nincs, gyűlésbe sem járnak...³

azaz

*...törvényt maga lát kiki sarja
és felesége fölött, egymással mitse törődnek.⁴*

S végül: „*nincs vörösarcu hajójuk*”, amelyekkel

*más városba elérjenek, úgy, ahogy az emberek egyre
járnak a tengeren át egymáshoz a fürge hajókkal⁵*

azaz a hajózás és a kereskedés a történelemben lépő ember jele.⁶

Hésziodosz gondolatmenete sokban fedi a homéroszi képet, nagy érdeme, hogy elsőként veti fel: az emberi fejlődés folyamatában többé-kevésbé éles korszakhatárok vannak: az **aranykor**, az **ezüstnép**, a **rézkor**, „**az isteni hősök rendje**” (a mükénéiek, a Trójáért harcolók kora) és a **vaskor**. A koroknak ez az egymásutánja az emberi történelem korszakolása. A történelmi szemlélet megjelenésének integráns része az arany-kor mítosza.

Hésziodosz az emberiség első korszakát, az aranykorban látja:

*Mert gond nélkül élt mindaddig az ember a földön,
távol a fáradtság, távol minden nyomorúság,
és távol volt még, mit a halált hoz ránk, a betegség.
Most a halandó sok baj közt gyorsan megöregszik.⁷*

ez nem annyira a múlt képe, mint amennyire Hésziodosz korának komor leírása.

A POLISZBAN KÉT POLISZ VAN

A KOLDUS A KOLDUS IRIGYE

Hann István úgy véli, hogy a Hésziodosz rajzolta aranykor „képnek még nincs szociális töltése”.⁸ Nincs? Már a legkorábbi utópiák is válaszok voltak a korán megjelenő szociális antagonizmusokra. Képet kapunk erről Akhilleusz Hektorhoz szóló szavaiból:

*...ne beszélj nekem eskükötésről.
Mert nincs szerződés az oroszlán s emberi faj közt,
és sosem ért egyet lelkében a farkas, a bárány,
mert egymás ellen gonoszat tesznek örökké:
így köztünk se lehet se barátság, sem pedig eskü,
szerződés...⁹*

És lehetetlen a kompromisszum! Homérosz a küzdő feleket a belső megosztottságra utalva jellemzi:

*...mint mesgye körül ha perel két férfi erősen,
kint a közös szántón, mértéket tartva kezében,
és a kicsiny földön jogokért civódik a kettő...¹⁰*

Hésziodosz hasonlóan látja:

*És féltékeny az ácsra az ács, fazekas a fazekasra,
koldus a koldus irigye, a dalnok irigye a dalnok.¹¹*

A hésziodoszi utópia túlnyomóan direkt, de többnyire indirekt kritika a fennálló állapotok felett, amelyek helyett egy múltban már egzisztáló jobb állapot feltételeit és viszonyait rajzolja meg. Az aranykor Homérosz és Hésziodosz számára az önmagától termő földet jelenti, mentességet az embertelen, a farsztó s lélekölő robottól,¹² amikor nem ismerték a bajt, a jajt, a nyomorúságot, a betegséget, a gyors öregséget. Az arany-kor nem csupán egy hajdani gazdag és harmonikus őskor képe, hanem társadalmi etalon is, a hésziodoszi társadalom-értékelés mércéje. Homérosz és Hésziodosz kárhözatos jelennel szemben a múltba vetítik a gazdagság, az igazság és a harmónia viszonyait, az arany-kor a múltba vetített utópia.

Az első utópiák kifejezték a mindenkinek mindenki ellen harcát, azt, amit majd Platon oly világosan megfogalmaz: „az állam nem egységes, hanem szükségképpen két állam van benne: a szegényeké és a gazdagoké, akik – bár egy helyen laknak – örökké terveket szőnek egymás ellen”,¹³ és „mindenki mindenkinek ellensége, mind a magán- mind a közéletben, sőt mindenki önmagának ellensége.”¹⁴ A poliszban szembenálló szegények és gazdagok, vagyosak és vagyontalanok, polgárok és idegenek – ezek húzódnak meg a politikai szembeállítások és küzdelmek mögött, s akkor még szó sem esett a szabadok és a rabszolgák ellenségeskedéséről.¹⁵

MAGÁTÓL SZÖVŐ VETÉLŐFA

TECHNIKAI UTÓPIA

Érdekes, hogy Hésziodosz mellőzi a technikai utópiák kiagyaltását, ezzel szemben Homérosznál a technikai utópiák uralkodnak. Héphaisztoszról olvashatjuk:

*Őt a fuvók mellett izzadva találta, amint épp
sürgött: hús háromlábast készítve a tűznél,
hogy palotája fala mellett rakja ki sorban.
Aztán mindje alá aranyos kereket helyezett el,
hogy gyűlésbe gurulhasson valamennyi magától,
és onnan hazafusson: bámulta, aki látta.¹⁶*

Ilyen utópisztikus technikai elemekkel az „Odüsszeia”-ban is találkozunk. Alkinoosz híres, meredek tetejű palotájánál

*Kétoldalt szinarany meg ezüst ebek álltak előtte,
mit mind Héphaisztosz remekelt leleményes eszével,*

*hogy palotáját őrizték a nagy Alkinoosznak;
és e kutyák soha meg nem öregszenek, élnek örökké.¹⁷*

Az embert és az állatot formázó automaták mellett az önjáró, önkormányzó hajó a technikai utópia csúcsa.¹⁸ Ezeknek, a korai technikai utópiáknak a háttérben ott munkált a ráébredés:

*...a szolgák, hogyha uruk ki nem adja parancsát,
már nem akarnak semmit rendesen elvégezni:
mert derekasságát félig már elveszi ugyanis
Zeusz annak nyomban, kire rácsap szolgai napja.¹⁹*

Ez a felismerés hívja életre a homéroszi technikai utópiákat, amik azután megtermékenyítették a későbbi társadalmi gondolkodást. Majd ezekre építve Arisztotelész az olyan szerszámok jelentőségét ismeri fel és el, amelyek a pusztá használatukon túl valami mást is létrehoznak: „*a szolga olyan, mint egy élő, szerzett tárgy. S valóban, bármely szerszámnál többet érő szerszám minden alárendelt személy. Mert ha minden szerszám parancsra vagy a maga jószántából el tudná végezni munkáját, mint azt Daidalosz készítményeiről vagy Héphasztosz háromlábú székéről beszélnek, melyek a költő szavai szerint maguktól járnak az istenek tanácsába; ha a vetélőfa is magától szőne s a lantverő pálcika is magától játszana: nem volna akkor szükségük se az építőmestereknek mesterlegényekre, se az uraknak szolgákra.*”²⁰ Egy olyan gondolkodó számára, aki úgy véli, hogy már szinte mindent feltaláltak, a technikai fejlődés e perspektívája – magától szövő vetélőfa és a magától játszó lantverő pálcika! – a megvalósíthatatlanságot jelentette, de benne mégis megérezte a természet felett egyre inkább uralkodó embernek azt a lehetőségét, hogy önmaga társadalmiságán is úrrá legyen. Homérosz technikai utópiája jobbára az urak álláspontját tükrözi a rest szolganéppel szemben. Persze ha nem lennének szolgák, erről elfeledkezik Arisztotelész, akkor nem lennének urak sem, mert úr és szolga egymást feltételezi: urat úrrá a szolga teszi.

A mítosz szerint Athéné tanítványa, Daidalosz lett az emberi ügyesség példaképe: építész, szobrász, feltaláló, a tekhnék – a mesterségek és a művészetek – tudója. Ovidius már felfedezi a mítoszban, hogy a tudás nem csupán áldás, hanem visszája is van. Daidalosz – mint írja – „*átkozta találmányát*”,²¹ mert feltékenységből a tehetségesebbnek bizonyult (ő találta fel a fűrész, a fazekaskorong, a körzöt) Talószot letaszította az Akropoliszról. A mítosz így őrizte meg Héphasztosz és Athéné konkurenciáját, és értelmezte a hagyományosabb metallurgikus mesterségek, és a fejlettebb kézművesség felé hajló istenek versengését, valamint az anyajog (Héphasztoszt Héra Zeusz közbejárása nélkül foganta) és az apajog (Athéné női segítség nélkül született, Zeusz fejéből pattant ki,) összecsapását.²²

A gyilkosság után Krétára menekült, ott alkotta meg azt a műtehenet, amely megtévesztette Poszeidon bikáját, s így az meghágt a Minósznak az érctehénbe bújt feleségét, Paszphaét; ott készítette Minotaurusz lakhelyéül szolgáló labirintust. Az ő nevéhez fűzhető a krétai bikafejű rézembernek, Talósznak az elkészítése. Krétáról menekülve Minósz haragja elől, önmaga és Ikariosz, számára szárnyakat készített, önmaga megmenekülésére, fiának vesztére. Apáczai Csere János így racionalizálja a mítoszt: „*Daedalus fő ács mester Krétában..., honnan midőn egy sebes hajóban ment volna, azt fogták rá, hogy Icarussal, az ő fiával elrepült.*”²³ Daidalosz Szicíliában földet ért, Kókalosz szolgálatába állt, majd az őt üldöző Minószot forró fürdővel meggyilkolta.

A mítosz Daidalosz tevékenységét a három korai kultúrcentrumához, Athénhoz, Krétához és Szürakuszaihoz köti!

AHOL EGY A MÉRTÉK

JOGI UTÓPIA

Az emberiség létezésében Homérosz legalább két korszakot feltételez: az **első** egy nem termelő, nem városlakó népesség jog előtti időszaka, amit a **második**, a földet művelő, városokba tömörülő lakosság, a szünoikizmosz – az együttlakás – megkívánta, jogilag szabályozott együttélése, közösségi életet követ. Ezzel Homérosz a mítoszok mondanivalójának reális összefüggésekbe való átfordítására tesz kísérletet.

Zeusz döntőbíróként igazságot is maga szolgáltat:

*Zeusz az aranymérleghez nyúlt s a magasba emelte:
s hosszuranyjító vég két sorsát tette be abba,*

*lóbetörő trósz és ércinges akháj daliákét:
fogta közében, emelte, s ezek bús napja lenyomta.²⁴*

Az **arany** és a **mérleg**, az **aranymérleg**, mint a sorsok és az ítéletek igazságos elbírálásának eszköze olyan hasonlat, ami mutatja, hogy az igazságszolgáltatás kezdetei összefüggnek a kincsgyűjtéssel, a bimbózó árucserével. Amikor Arisztotelész elemzi az igazságosságot, akkor a „haszon” kifejezést használja, hozzátéve, „*Itt persze egész általánosságban használjuk a 'haszon' kifejezést, még akkor is, ha bizonyos esetekre nem is egészen illik..., de mégis... az egyik részt kárnak, a másikat haszonnak nevezzük.*”²⁵ Az a fogalom tehát, a **haszon**, ami kezdetben a kereskedelmi ügyletek mérlegelésénél játszik szerepet, az esetek igazságos elbírálásának eszköze és az igazságos ítéleteknek feltétele lesz. A költő ugyanakkor tudja, hogy vannak emberek, akik a haszon és a hatalom érdekében

*...jogot elferdítve erővel ítélnék a téren,
s isteneket nem félve, igazságot tovaűznek²⁶*

A kultúremler ismérve, hogy birtokolja a zeuszi nomoszt, hogy ismeri a jogot. Hésziodosz utópizmusa abban az illúzióban jelenik meg, hogy a jog képes kiiktatni a társadalomból az antagonizmusokat:

*Ott, ahol egy mérték mér polgárnak és idegennek,
és az igaz törvény útjáról senki le nem tér,
dúsan hajt az a város, benne virágozik az ember,
békesség lakozik földjén, ifjak nevelője,
messzetekintő Zeusz nem támaszt ellene harcot.*

*Minden jó az övék, ily népnek azért sohasem kell
szállni hajóra: az áldott föld meghozza a termést.²⁷*

A jogegyenlőség jótékony hatásáról Hésziodosz legfeljebb áttételesen beszélhetett.²⁸ Polgár és idegen a görög felfogásban nem mérhető egyformán, mivel a polgárnak jogai és kötelességei vannak, amikkel a polgárjoguktól megfosztottak, a betelepülők és az idegenek, még kevésbé a rabszolgák nem rendelkeznek. Az egyenlőség utópisztikus álom marad. Az illúzió illúzió voltára maga is ráébred:

*...nem gondolhat sokat az gyűlésre, vizályra,
kit nem biztat egész év bőségével a kamra,
s benne, amit csak a föld hoz: Déméter gabonája.
Ráér az, ki a gyomrát megtöltötte, pörölni,
más vagyonára kinyújtva kezét...²⁹*

A gazdagság és a szegénység határolják be a lehetőségeket.

EGYENLŐSÉG ÉS VÁLTOZATLANSÁG A KÖZÖS BARBÁRSÁGA

Az első utópisták egytől egyig a „*kor egyik legnagyobb törvényhozója,*”³⁰ kréai Thalész tanítványai voltak. Ismerjük Pheidón, Philolaosz és Phaleasz nevét.³¹ Összes tudásunk róluk Arisztotelész szűkszavú közlése.³² Nem arról van-e szó, hogy az utókor igyekezett elfeledkezni nem szeretett személyükről és még kevésbé szeretett eszméikről, hallgattak róluk? Csak a lelkiismeretes Arisztotelész tett kivételt, aki elveiket bonckés alá vette.

Közös kiindulópontjuk, hogy elutasítják a föld magántulajdonát: „*a föld legyen közös és műveljék azt közösen, de a terményeket kinek-kinek a szükségletéhez képest osszák szét*” – ismerteti álláspontjukat Arisztotelész.³³ Majd hozzátézi: „*állítólag ilyen közös gazdálkodást is folytatnak némely barbár népek.*”³⁴ Az őskommunista viszonyok emléke mellett glorifikálták a barbárok közös földtulajdonát, noha éppen ez a „*barbár*” kelettel szembeni hellén fölény előfeltétele. Hatott rájuk a falusi idill, a rurális élet egyszerűségére épülő hagyományos erkölcs, amelyekhez visszatérni kívánnak a romlott, a pénzt hajhászó városi életből. Teszik ezt akkor, amikor a falusi bornírsággal szemben a város léthez kötött a progresszió.

E kezdeményezések centruma a két tenger felé is nyitott, gazdag dór kereskedőváros, Korinthosz. A korinthoszi Brankhida nemzetség hatalmi és eszmei hatása szinte egész

Hellaszra kisugárzott. Egyikük Pheidón, „az egyik legrégebbi törvényhozó”,³⁵ a másik Philolaosz, aki Thébaiban működött, s „úgy vélekedett, hogy a házak és a polgárok számának változatlanul ugyanannak kell maradnia, még ha eredetileg mindenki különböző nagyságú birtokrészeket kapott is”.³⁶ Pheidón megoldásaival egybecsengő törvényének „különleges vonása a telkek számának változatlan megőrzése”,³⁷ de törvénnyel szabályozta a népszaporodást is.³⁸ Az egyenlősítő társadalomnak, hogy fönmaradhasson, „változatlanul kell maradnia”, „változatlanul kell megőrizni” létfeltételeit, a házak számát, a telkek méretét, a város lakóinak számát is.³⁹ Az ókori utópista kísérletek következménye a benutság, a megmerevedés, a megrekedés, a pangás, a stagnálás, a tespedés, a változatlanóság.

Az utópisták sorában megkülönböztetett hely illeti Phaleaszt, kis-ázsiai Khalkédón törvényhozóját. Talán azért volt itt nagyobb az utópia iránti vágy, s kidolgozottabbak elvei, mert a Korinthosz fennhatósága alá tartozó Megara alapította város közismerten szegény vidéken feküdt.⁴⁰ Phaleasz volt az, aki „elsőnek vezette be a következő elvet: a polgárok vagyონrészének egyenlőnek kell lenni.”⁴¹ Majd Arisztotelész hozzáteszi: „Úgy vélte, hogy ez a településsel egy időben minden nehézség nélkül megvalósítható, a már megalakult államokban ez bizony fáradtságosabb, mégis ez a kiegyenlítés könnyen végrehajtható, ha a vagyonosok adnak ugyan hozományt a lányuknak, de nem fogadnak el, a szegények pedig csak kapjanak, de ne adjanak.”⁴² Az a vágyalma, hogy a hozományok szabályozásával, az öröklés korlátozásával és egyéb adományozások („vendégajándékok”) kiiktatásával a vagyoni „kiegyenlítés könnyen végrehajtható”, beleillik az olyan illúziók sorába, hogy a jog képes megszüntetni a vagyoni és a szociális különbségeket.

Megejtette, hogy a társadalmi viszályok a vagyoni egyenlőtlenégekből fakadnak, s hogy a vagyoni különbségek és a bünözés között kapcsolat van: „Ámde az emberek nemcsak kényszerűségből vetemednek rosszra, aminek ellenszerét Phaleasz a vagyoni egyenlőségben látja, hogy így a fázás és éhezés miatt ne kelljen rabolniok, hanem azért is, hogy örömet szerezzenek maguknak, s vágyaikat kielégítsék; ha ugyanis többre vágyakoznak, mint amennyi a megélhetéshez kell, akkor keresnek erre jogtalan tettek elkövetésével orvoslást, ámde nem ez az egyetlen ok, hanem az is, hogy vágytól üzve, fáradtság nélkül szerzett gyönyöröket élvezzenek. Ugyan mi lehetne ezen három betegség orvossága? Az elsőnek a szerény vagyón és munkálkodás; a másodiknak a mértékletes életmód; a harmadiknak az, hogyha valaki benső örömet óhajt, ne keresse másutt, mint a bölcseletben, mert minden más öröm csak az emberek útján érhető el. S bizony a legnagyobb bünöket a mértéktelenség, nem pedig a szükség miatt követik el..., úghogy bizony csak a kis bünök ellen nyújt védelmet a Phaleasz-féle alkotmányforma.”⁴³ Hogy a nagy bünök a mértéktelen gazdagodási és hatalmi vágyból, a kis bünök inkább a szükség miatt történnek, ez Arisztotelész máig érvényesnek tűnő fölismerése.

Arisztotelész másik ellenvetése: „nem elég, ha a törvényhozó egyenlőnek állapítja meg a birtokrészeket, hanem a közepes nagyságot kell eltalálni. De még ha a középszerű vagyónrészt szabják is ki mindenkinek, az sem ér semmit: sokkal inkább a kívánságokat kell kiegyenlíteni, mint a vagyónokat, ez meg képtelenség, ha a törvények segítségével nem adunk megfelelő nevelést. No de talán erre azt felelné Phaleasz, hogy ő éppen ezt mondja, és szerinte a városállamban e két szempont szerint: a vagyont és a nevelést illetően egyenlőségnek kell lennie. Csakhogy azt is meg kell mondani, hogy milyen legyen az a nevelés: azzal azonban, ha egy és ugyanaz, még semmit sem érünk el; mert lehet egy és ugyanaz, de mégis olyan, hogy az emberek inkább hajlanak majd a pénznek vagy a dicsőségnek, vagy éppenséggel mindkettőnek a túzásaira.”⁴⁴ Végül tehát a nevelés egyenlőségét hívja segítségül, amely éppen az egyenlősítéssel fordul szembe, következménye a társadalomnak „jól neveltek”-re és a „neveletlenek”-re, a „nevelők”-re és a „nevelendők”-re történő elkülönülése.⁴⁵ Így „nemcsak a vagyón, hanem a méltóságok egyenlőtlen elosztása miatt is viszály támadhat” – figyelmeztet Arisztotelész.⁴⁶ Ez az egyenlőtlenéget szülő egyenlőség társadalma.

Phaleasz csak a földbirtokra van tekintettel, „holott létezik egy rabszolgákból, nyájából és pénzből álló gazdaság, és a javaknak azon együttese, amit ingóságoknak neveznek”,⁴⁷ s amire vagy kiterjesztendő egyenlő elosztásuk, illetve méltányos rendezésük, „vagy pedig mindent szabadjára kell engedni”.⁴⁸ Phaleasz az ingóságokban nem látott igazán egyenlőtlenítő tényezőt. Meglehet, hogy akkor és ott, Khalkédónban, az ingó vagyón, különösen a pénzben megtestesülő vagyónrész még jelentéktelen volt. Ugyancsak kérdéses,

hogy mennyire volt fejlett a rabszolgamunkán alapuló gazdálkodás és kiterjedt a legeltető állattenyésztés. Ezekre a kérdésekre a választ csak a későbbi kutatás adhatja meg.

Törvényeiből következik, „*hogyan ez a városállam igen kicsi lesz, ha ti. figyelembe vesszük, hogy az iparosok valamennyien közszolgák, ahelyett, hogy az állampolgárok összességét alkotnák. Amde, ha közszolgákká lesznek, akkor éppen a közüzemekben dolgozók jutnak ebbe a sorba*”.⁴⁹ A lakói számát s területét tekintve kis állam erőltlen állam. Amennyiben pedig az iparosok mind közszolgák, és a közszolgák mind iparosok, akkor nem válik el egymástól a polisz-lakók szakmai és állampolgári, szociális és politikai minősége. A kasztosodás veszélye itt éppen úgy föllép, mint az, hogy az állam mindenhatósága a városlakók szolgátságban való egyenlősítését jelenti.

Nem vette figyelembe, hogy a városállamot körülveszik a szomszédos poliszok. Feledte, hogy „*az államrendet feltétlenül a katonai hatalom szempontjából kell megalkotni*”⁵⁰ s figyelmen kívül hagyta, hogy a vagyoni helyzetnek „*Nemcsak a városállam belső szükségleteire kell elegendőnek lennie, hanem a kívülről fenyegető veszéllyel szemben is, ezért az állam gazdagsága se olyan nagy ne legyen, hogy arra a szomszédok, s éppen a hatalmasabbak szemet vessenek, se pedig oly kicsi, hogy még egy velük egyenlő és hasonló erejű néppel se tudják felvenni a küzdelmet... Talán a legmegfelelőbb az volna, ha az erősebbet nem kecségetné túlzott nyereséggel a háború, hanem csak annyival, amennyit úgyis megszerezhetne, ha azt nem ragadná el*”.⁵¹ Megérezte, hogy az egyenlő viszonyok csak addig tarthatók változatlanul fenn, amíg a polisz elszigetelődik környezetétől, a külső hatásoktól. Az izoláció éppen annak az iparkodásnak és kereskedelemnek gátja, a tehetségek és szellemi kincsek cseréjének akadály, amelyek felbomlaszthatják az egyenlősítő állapotokat.

Arisztotelész nyomós érvekkel mutatta ki a vagyoni, a nevelésbeli és a hatalmi egyenlőségek gyakorlati kivitelezhetetlenségét.⁵² A komolyabb teoretikusok Arisztotelésztől kezdve szembefordulnak az egyenlősítő ábrándokkal.

A VAGYONKÖZÖSSÉG KOMÉDIÁJA

A RABSZOLGÁK NYAKÁN

Arisztophanész komikusan mondja, de komolyan gondolja:

*Akarom hát, hogy mindenki egész vagyonát közjóra bocsássa,
S éljen kiki a közalapból, és ne legyen dús ez, nyomorult az;
S ne szántson **amaz** sok földet, a míg **ennek** még sírhelye sincsen;
S ne tartson egyik nagy szolgálhadat, míg a másik egy inasgyereket sem;
Hanem egy legyen a közös életmód, s mindenkire nézve hasonló.*⁵³

majd a közelebbi program:

*...Legelébb is közre bocsátok
Földbirtokot és pénzt, és azután mindent, mije bárkinék is van:
S miután ez mind köz vagyon, ebből táplálunk benneteket mi
Gazd'asszonyilag, takarékosan és állandó gondviselettel.*⁵⁴

azok pedig, akiknek nincs látható vagyona, földbirtoka,

*Azt is beadja a közösbe
Mert ha nem: akkor hamis esküt tesz.*

De hiába is eldugnia, mert nem veszi hasznát semmire.

*Mert senki szorultságból nem ad és vesz, bírván maga mindent:
Kenyeret, süteményt, halat, öltözetet, koszorút, bort, csicseri-borsót;
Mit nyerne tehát amaz eltagadó? ezt fejtsd meg, ha kitalálsz!*⁵⁵

Nem lesz lopás, nem lesz bírság. A vagyonközösséggel együtt létrejön a nőközösség is, minden idők botrányköve, s ami vele jön, a gyermekek közössége. Szabad-e leányt, nőt venni a közösből:

*De hiszen szabad ezt ezután ingyen: mert azt is közre bocsátom,
Hogy akármely férfi akármely nőt kiszemel kényére magának,*

Nemzeni gyermeket.

*A csúnyábbak s pisze orrúk
 ott hálnak együtt ama szebbekkel; s ki a szépet megohajtja,
 nem szabad ehhez jutnia, míg a csunyával elébb köze nem volt.*

*Hanem a csúnyább nők meglesik ám, mikor szebb férfiak este
 Lakomáról jőnek; azonkép a rút férfi bevarja az utcán
 A szép nőt: és nem szabad a nőnek szép férfival addig örülni,
 Míg a rútnek előbb, s a kicsinek, kedvét nem tölti egészen.⁵⁶*

S ki fog dolgozni? Ki műveli meg a földet, ha

*Szolgák; te egyébre ne gondolj.
 Csak, hogy mikor az árnyék tíz láb, kenekedjél s menj az ebédre.⁵⁷*

S itt a határa e kommunisztikus komoly komédiának: hogy ne legyen tulajdon, hogy minden közös legyen, és hogy senkit se sújtsion az ínség, ahhoz fenn kell tartani a rabszolgaságot, az egyenlőtlenségek és a nincstelenségnek forrását, sokak nyomorúságának alapját.⁵⁸ Kell, hogy legyen szolgahad és legyenek inasgyerek! Az egyenlők társadalmának változatlansága végül önmaga ellentétébe csap át, az egyenlőtlenségeket konzerválja.

Arisztophanész nevetségessé teszi az utópisztikus elmélkedést, de úgy mutatja ki lehetetlenségét, hogy eközben ésszerűen kifejti a közös tulajdonlás minden lehetséges pozitív következményét is. Ez egy rendkívül gazdagon kidolgozott és végiggondolt, a kérdésekre felelő és az ellenvetésekre érvelő utópia vázlat. Ha filozófiai utópiák kezdetén krétai Thalész és tanítványai álltak, akkor, végső szavát Arisztophanész mondta ki, nevetve-sírva búcsúzott az elméleti freskótól és fiasótól.⁵⁹

ÉSZ ÉS MÉRTÉK

SZOLÓN ALKOTMÁNYA ÉS UTAZÁSA

A bölcsék nem minden utópisztikus felhang nélkül fogtak hozzá poliszuk alkotmányozásához. Közülük Szolón 594 és 593 között Athén arkhóna lett. Ekkoriban Athénban „*A gazdagok és szegények közti ellentét élesebb volt, mint valaha; a város helyzete a teljes bizonytalanság képét mutatta*”,⁶⁰ a pártviszályok fellángoltak. Szolón a feszültségek oldására törekedett, a polisz békéltetője és törvényhozója lett. Ő döntőbíróként tartotta magát.⁶¹

*Úgy megy a nép legjobban a bölcs vezetője nyomában
 hogyha a féke se túl lanyha, se fojtogató.
 Bőség csak kicsapongást szül, ha az ember a jólét
 dús javait nyeri el, s nem zabolázza az ész.⁶²*

Az ész és a mérték egybetartoznak. A mértéktelenséget megzabolázó ész centrumában a bölcs vezető, az állam, az alkotmány, a törvények állnak, azaz az államrezon, ami mögött ott áll az isteni ész: „*a halhatatlanok láthatatlan esze*”.⁶³ Arisztotelész majd mindezt összefoglalja: „*Aki tehát azt kívánja, hogy a törvény legyen a vezető, az szerintem azt kívánja, hogy egyedül az isten és az ész kormányozzák az államot; aki pedig az embert kívánja vezetőül, az az állatot is hozzájuk veszi, mert a vágy ilyen, és az indulat elrontja még a kiváló férfiakat is, ha vezetők. Szóval a törvény olyan, mint a gerjedelem nélküli tiszta ész.*”⁶⁴ Az ész Athénban az áruviszonyok, és a nekik leginkább megfelelő demokratikus politikai berendezkedés miatt jutott szerephez. Aki azonban az ész meghatározó voltát vallja, csak egy lépésre áll attól, hogy mint Platón kimondja: az államot a filozófusoknak kell vezetniük. Az ész vezérelte állam gyakorlatilag a türanniába, vagy mint Szolón esetében, utópia-építésbe torkollik.

Az arkhón tíz évre elhagyta Athént, hogy ne kényszeríthessék törvényei megváltoztatására. Feltehetjük, hogy Delphoi követeként járta be az akkor ismert világ hatalmi centrumait, és tárgyalt a kor kiemelkedő, jeles képviselőivel, az egyiptomi Szaiszban Szónkhisszal, Héliopoliszban Pszenóphisszal, a két legtudósabb főpappal,⁶⁵ Cipruson fogadta őt Philoküprosz, Milétozban Thalésszal folytatott eszmecsere, Szardeiszban Kroiszossal tárgyalt. Itt és ott is tudhatták, hogy ki is az a Szolón, mert ha előtte megnyíltak a kapuk, ezt magas rangú döntés előzhette meg.⁶⁶

Miről tárgyaltak? A pap szavai: „ez az egész egy kézbe tömörült hatalom egy rohammal próbálta egykor leigázni a ti és a mi földünket, s mindent, ami a szoroson belül fekszik... ekkor tárult fel városotok hatalma minden ember előtt hősiességben és erejében, mert felülmúlva mindenkit lelki- és haderőben, először a görögök élén, majd a többiek elpártolása folytán kényszerűségből magára maradván, végveszélybe jutott; de legyőzte támadóit, diadalmi jelvényt állított fel, s azokat, akik még nem voltak leigázva, megóvta a szolgaságtól, bennünket, többieket pedig, akik csak Héraklész oszlopain belül laktunk, önzetlenül felszabadított.”⁶⁷ Továbbá: „feljegyzéseink... elmondják, mekkora hatalmat szüntetett meg egykor városotok, mikor az fennhézva vonult végig Európa és Ázsia ellen, kívülről, az Atlantisz-óceántól kelve útra.”⁶⁸ Hasonlóképpen: „Így történt, hogy a régiek neve tetteik nélkül maradt fenn. Ezt annak alapján mondom, hogy Kekropsz, Erekhtheusz, Erikhthoniosz, Erüszikhthión és a többiek nevével – ezeket úgy is emlegetik, mint Thészeusz elődeit – nevezték Szolón előadása szerint az egyiptomi papok a hajdankor embereit, midőn azt a régi háborút elbeszélték.”⁶⁹ Most állítsuk ezzel párhuzamba Platón teljesen más összefüggésben fellépő gondolatmenetét: „a perzsa betörés fenyegette Görögországot, sőt talán egész Európát”,⁷⁰ vagy ezt, „a perzsákat, kik Ázsia urai voltak és Európát le akarták igázni, e föld szülöttei, a mi szüleink, feltartóztatták”.⁷¹

Miről tárgyaltak? Arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne felkelteni az athéniakban a régi nagyságot, Xenophón „Emlékei”-ben Szókratész ezt feleli Periklész fiának: „Ha pedig azt akarjuk, hogy az erényért lelkesedjenek, és abban jeleskedjenek, azt kell megmutatni nekik, hogy ősidők óta ők az erény letéteményesei, és ha újra gondot fordítanak rá, mindenkinél hatalmasabbak lehetnek. – Hogyan taníthatjuk meg őket erre? – Azt hiszem úgy, hogy az általunk ismert legrégebbi őseinkre emlékeztetjük őket, akikről maguk is hallották, hogy milyen kiválóak voltak. – Az istenek vetélkedésére gondolsz, amelyet Kekropszék erényük segítségével döntöttek el? – Arra, és Erekhtheusz származására, neveltetésére, az uralkodása alatt kirobbant háborúra, amelyet az egész környező szárazföld ellen viselt, és a Hérakleidák alatt a Peloponnészosz népei ellen vívott harcra, továbbá a Thészeusz idején folyt valamennyi háborúra: mert mindegyikben kitűnt, hogy az athéniak mennyivel kiválóbbak kortársaiknál. De ha akarod, azt is megemlíthetjük, hogy későbbi leszármazottaik milyen tettekkel diadalmaskodtak az egész Ázsia és a Makedoniáig terjedő európai területek uraival vívott küzdelemben, pedig azoknak nagyobb hatalma és több eszköze volt, mint bármely más birodalomnak, és mindenkinél nagyobb teljesítményekre voltak képesek.”⁷² Ez eleddig nem méltatott, különösen fontos párhuzam. Platón Kritiasszal mondatja el a történetet, Xenophón Szókratész szájába adja a szavakat, ezért Xenophónra figyelve nem állíthatjuk, „Nem tudjuk, hogy maga Sókratész miként nyilatkozott valójában erről a kérdéstről”⁷³, vagyis Atlantiszról.

Figyeljünk a platóni és a xenophóni szöveg gondolati párhuzamaira, szószerinti fordulataira, mindarra, amiben a két dialógus mondanivalója azonos! Ez persze semmit sem mond Atlantiszról, az elmondottak valóságáról, de legalábbis valószínűsíti, hogy Platón és Xenophón környezetében egy ilyen beszélgetés valakinek a szájából valóban elhangzott, nem pusztán Platón felfokozott képzeletének produktumával állunk szemben. Atlantiszról és Athén szerepéről mondottak bizonyára nem történelem, még ha lehettek történelmi magvai is, hanem történelmi parabola. A párhuzam Atlantisz és Athén harca, valamint Perzsia és Athén harca között olyannyira szembeötlő, hogy a leírás Atlantiszról bizonyosan a hellén-lüd-perzsa háborúk múltba vetített képe.

SZOLÓN ATLANTISZA

A PSZICHIKAI HITEL ELVESZTÉSE

Szolón idős emberként tért vissza Athénbe. Felismerte és felhívta a figyelmet a közben hatalomba került Peiszisztratosz uralmának veszélyére. Fellépése sikertelennek bizonyult, mert társadalmi háttér nélkül politikailag súlytalanná vált, magánemberi tekintélye kevésnek bizonyult ahhoz, hogy útját állja a türannisznak. Bár „lelkesítő szavakban kérte őket, hogy ne hagyják elveszni szabadságuk ügyét”,⁷⁴ a válasz: „A közgyűlés tagjai pedig, akik Peiszisztratosz oldalán voltak, azt mondták, hogy megőrült.”⁷⁵

A türannosz harmadik hatalomátvételét, bevonulását Athénbe izléstelen színjátékkal körítették, Peiszisztratosz díszes szekéren ült, mellette egy Athénének öltözött gyönyörű leány, aki a szentség mázáat kölcsönözte az erőszakos hatalomátvételnek. A laza erkölcsű leányzót csak a gyermekek és a gyermetegek azonosíthatták Athénével. Ha mégis elfogadták,

akkor azért, mert az utópia-várás és az utópia-ígéret benne volt az athéni közgondolkodásban. Peiszisztratosz hatalmát Onomakritosz, a türannosz házi ideológusa, a megvalósult Kronosz korának, az aranykor visszatéréseként jellemezte.

Szolón nem kapcsolódhatott be a napi, gyakorlati politikába. E kényszerű távolságtartás lehetővé teszi és ösztönzi a filozófiai gondolkodásra és az utópia-építésre. Az onomakritoszi utópia-építő logika ellenében tervezhette, s dolgozhatta ki a maga utópiáját. Ellen-utópiája részben önkritika lehetett, annak keresése, hogy hogyan kellett volna másképpen és miképpen működtetni eredményesebben a poliszt; részben pedig válasz az új történelmi kihívásra, s arra, hogy hogyan lehet a valódi arany-kort elérni. Utópiája a türannisz indirekt kritikája.

Ez régi fölismerés. A. F. Villemain „**Pindar szelleme és lantos költészete**” című munkájában, amely Csiky Gergely fordításában, 1887-ben jelent meg, ezt olvashatjuk: „*egész évig ellenállt Pisistratos lassan emelkedő bitorlásának, leálarcozta népies üzelmeit, tiltakozott őrsége ellen... Nem tanácsolta többé a népnek sem a háborút, sem az ellenállást; hanem elbeszélte versekben az Atlantida sziget hagyományait, ama távoli ha nem éppen mesés földet, hová a bölcsök az igazságot és szabadságot helyezték, melyet többé nem reméltek magok körül.*”⁷⁶

A **filozófiai** utópiák alapvetése Szolón nevéhez köthető. A hellén utópiáknak történetében fordulópont Atlantisz utópiája. Eltérően a későbbiekétől még **pszichikailag** megalapozott. Támaszkodhatott a közel félévezredes, egész Hellaszt átfogó, intenzív alkotmányozás tapasztalataira, a nagy gyarmatosításra, a bölcs-mozgalom eredményeire, a keleti, többek között egyiptomi utópia-irodalomra. Hogy alkotmányozással megváltoztathatók a városok társadalmi berendezkedése, az sokak történelmi és személyes tapasztalata. Ebből fakad a törvényhozás mindenhatóságába vetett hitük, az a jogászi illúzió, hogy minden a társadalmi szerződésen múlik. Azonban az ilyen korszakos változások lehetősége **gyakorlatilag** már lezárult.⁷⁷

Szolón végül beláthatta, utópisztikus tervei kivihetetlenek, eszközei elégtelenek, megoldásai célszerűtlenek. Utópiája torzó maradt. Az utópia felett győzött a realitásérzék és hamarosan kiragadta kezéből az írásvesszőt a halál.

PLATÓN ELMERÜLT UTÓPIÁJA

A GYAKORLATI KIVITELEZHETŐSÉG ELVESZTÉSE

A másik fordulópont Platón kísérlete, hogy az „**Állam**”-ban, az „**Államférfi**”-ban és a „**Törvények**”-ben kidolgozott utópiáját bevezesse Megalé Hellaszban. A szürakuszai türannosz, Dionüszosz a filozófus Platón tanítványa, barátja, istápolója volt, Platón őt próbálja meggyőzni tanításának üdvös hatásáról. Az eredmény: kegyvesztett lett. A türannosz annyira lehetett „*filozófus*” uralkodó, mint amennyire az volt Voltaire-nek a porosz Nagy Frigyes, vagy Diderot-nak az orosz Nagy Katalin. Platón Dionüszoszhoz írt leveléből idézzük: „*Miután pedig felruházva teljhatalommal az államot többször is megmentettem, kiutasítottál, oly szegénytelenesen, ahogy egy koldust sem illik elküldeni, és ráparancsolni, hogy hajózzék odébb, ha már egyszer oly sok időt töltött nálatok.*”⁷⁸ A bölcsökben még egyesült a politikus és a filozófus, Platón kudarcából kiderül, ellehetetlenült ez az egység.

Platón fiaskójával Atlantisz igazán és végleg elmerült.⁷⁹

Arisztotelész már nem utópiák kigondolásával, hanem a poliszalkotmányok összegyűjtésével és elemzésével járult hozzá az emberi társulások megértéséhez: „*Mert nemcsak a legtokéletesebb alkotmányról kell ám mindig elmélkednünk, hanem arról is, hogy melyik valósítható meg, valamint hogy melyik alkalmazható könnyen egyaránt minden városállamra; ama tudósoknak egy része azonban csak a legeszményibb és a hatalmas erőt igénylő államformát keresi.*”⁸⁰

A SZATURNUSZI KOR

VERGILIUSTÓL BOETHUSIG

A görögök utópisztikus elmélkedései tovább éltek, a római költészetet átszővi a munkátlan „**szaturnuszi kor**” képe. Az alaphangot Vergilius adta meg híres „**Negyedik eclogá**”-jában:

*Íme betelt az idő, amelyet Cúmae dala jósolt:
újrászülvén az évszázak roppant sora tárul.
Eljön a Szűz ismét, már jön Sátorus uralma...*⁸¹

majd így folytatja:

*habra fenyő-bárkán kalmár kicserélni az árut
már nem igyekeznek: a föld meghoz mindenféle mindent.
És televényt eke nem sebesít, se kacor soha szőlőt,
barmairól a keménypór-nép oldozza a jármot;
cifra színét akkor, szűnik színlelni a gyapjú,
mert a mező maga szó csigavér bundát a barikra,
vagy, szeretőn, bolyhuk sáfrány-sárgára cseréli;
s míg legel, öltözik ott a juh is bíborba magától.*⁸²

A gondolat nagyjából követi a hésziodoszi aranykor képét. Ami új mozzanat, ő nem a törvényekben, azok betartásában látja az aranykor újbóli eljövételét, hanem egy „most születő csecsemő”, egy hős vet véget a vaskornak, s hozza vissza Szatorusz uralmát.

Vergilius „Georgica”-jában is visszatér az utópiához:

*Atyánk maga hagyta meg egykor
arcunknak veritékével műveljük a földet,
s bú-gonddal köszörülve szívünk, a paraszti dologra
ő vezetett legelőbb, tunyaság le ne gyúrje világát.
Juppiter óta török csak föl televényük a gazdák
(senki mezőt addig mezsgyével nem tagosított,
és jellel se jelölt: a közé volt mind a keresmény,
mégis a föld fölösben adott önként, ima nélkül)*⁸³

a Szatorusz kora tehát nem ismerte a föld magántulajdonát kijelölő mezsgyéket, sem azt a szükségletet, hogy imával kelljen biztosítani a föld termőerejét. Itt már árnyaltabb a kép: a szatoruszi idők fényei is fölsejlenek, árnyai is megjelennek.⁸⁴

A későbbi, tragikus sorsú Boethius – aki Theodoricus császár tömlöcében egészen kivégzéséig írta „A filozófia vigasztalása” című munkáját – már másképpen látta a régmúlt világát. Az ő szavait idézzük utolsóként a római korból:

*Felhőtlen örömben, a hű föld
Hozadékát nem kevesellve
Élt, elpuhulatlan, az ember
Hajdanta, s elütni az éhét
Lehajolt csak a földre a makkért.
Mit tudta, a mézzel Bacchus
Adománya miként keverendő,
S a vakító szér patyolatnak
Színt ad a tirusi festék!
Üdítő álomra a pázsit,
Jót inni az erdei csermely,
Hűsölni a pinea hirta;
Hajója habot sose szegdelt
Vásálni, akárhol is, árut,
S idegen partokra se bukkant.
Azidét hadikürt se riadt még,
S fegyvert iszonyúra acsargón
Ontott vér mocska se festett.*⁸⁵

Boethius már nem a bőség társadalmát, hanem a mértékletességben és az egyszerűségben, de boldogságban élő nép képét rajzolja meg.

Bacon újraálmodta Platón álmát, s 1626-ban nekikezdett, hogy megírja „**The New Atlantis**” címen utópisztikus munkáját.⁸⁶

A tengerről „*Új Atlantisz*”-ba, a hajózási útvonalaktól távol fekvő, ismeretlen Bensalem szigetére tévedőket héber, görög, latin és spanyol nyelvű szöveggel várták a keresztény, de vallási türelmet tanúsító atlantiszi bennszülöttek. Őket a „*hallgatás törvénye*” kötötte, bejárták időnként a civilizált világ központjait, „*a fénnel kereskedő*” küldötteik összegyűjtötték a tudományok és a technika eredményeit, „*Salamon Háza*”-ban, illetve a „*Hat Nap Munkáinak Kollégiuma*”-ban feldolgozták azokat.

A magántulajdon, a kereskedelem, a pénz (az arany) uralmát úgy rajzolja meg, hogy az abból elkerülhetetlenül következő erkölcsi következményeket a társadalomból kizárja. Társadalmilag konzervatív utópiát, de a tudományok és a technika, a gépek iránt elkötelezett társadalmat rajzolt meg.⁸⁷

Nem ért munkája végére, a halál kiragadta kezéből a lúdtollat. Atlantisza, mint Szolóné és Platóné, végül töredék maradt. A kiadó ezzel bocsátotta a befejezetlen könyvet a közönség elé: „*A hátralévő részt már nem volt ideje megírni.*”⁸⁸

A könyörtelen idő igazságot szolgáltatott Szolónnak, Platónnak és Baconnak: az utópia-írás befejezhetetlen!

A SZOCIALIZMUS A VALLÁSOM

A „BIBLIA” ÉS AZ „ALAPELVEK”

A **plebejus** szocializmusok eszmei és szervezeti forrása az őskereszténység. Engels elismeri: „*a Biblia egy-két passzusa a kommunizmus mellett szól.*”⁸⁹ Erről vall, hogy a közismert szocialista és kommunista elvek szinte egytől egyig a „**Bibliá**”-ból valók. Picasso békegalambja a „**Teremtés könyvé**”-ből száll felénk. Az ötvenes évek békemozgalmának jelszava Proto-Ésaiástól való: „*ekevassá kovácsolják kardjukat.*” (És 2,4).⁹⁰ Ismerős az elv: „*mindent ama törvény szerint cselekedjél, a melyet Mózes, az én szolgám szabott elődbe; attól se jobbra, se balra ne hajolj*” (Jozs 1,7), „*Kiki az ő képességei szerint adjon*”, olvashatjuk a „**Második törvénykönyv**”-ben (5Móz 16,17).⁹¹ Pál is szocialista elvet fogalmazott meg: „*mindenki a maga jutalmát veszi a maga munkája szerint*” (1Kor 3,8)⁹² és „*ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék*” (2Thes 3,10),⁹³ a másikat, amely szerint „*elosztatott az egyesek közt, a mint kinek-kinek szüksége vala*” (ApCsel 4,35),⁹⁴ az „**Apostolok cselekedetei**” közli. Ezért mondhatta Hegel: „*A pogány vallást kiszorította a keresztény vallás – ez egyike a legbámulatraméltóbb forradalmaknak*”,⁹⁵ s Engels, hogy a Római Birodalomban „*a 'szocializmus', amennyire akkor lehetséges volt, valójában fennállott és uralomra jutott, mégpedig a kereszténységben.*”⁹⁶ És mondhatjuk, hogy a „*szocializmus*”, amennyire az a XX. században lehetséges volt, annyira valójában fennállott és uralomra jutott, mégpedig a „*létező szocializmusban*”. A páli forradalmi radikalizmus maga is európai hagyománnyá lett.⁹⁷ A bibliai párhuzamokkal nem dicsekednek sem a keresztény egyházak, sem a szocialista mozgalmak. Mindkettőnek terhes a rokonság.⁹⁸

Kezdetben a tömeghatás érdekében és a tömegek hatásának következtében a szocialista mozgalomban is megjelentek a vallásos elemek.⁹⁹ A Kommunisták Szövetségének kiáltványát – követve Weitling „**Evangelium des armen Sünders**”-ét – mind Hess és Engels („**Kommunista hitvallás**”), mind pedig Engels („**Kommunizmus alapelvei**”) katekizmus módjára fogalmazta meg.¹⁰⁰ E párhuzam tarthatatlanságát felismerve javasolja Engels, hogy hagyják el a **szokásos** katekizmus-formát.¹⁰¹

Az éretlen, alapvetően paraszti Oroszországban ismét jelentkezik e párhuzam. Az „*istenépítők*” elve: „*A szocializmus az én vallásom!*” Vallották, hogy a szocialista vallásosabb a hívónél, mert imádatának tárgya – emberiség, világmindenség – reálisabb Istennél.¹⁰² Erősen hatottak a spontán folyamatok is. Az októberi forradalom előestéjén a Modern Cirkusból kilépő egyik részt vevő így értékelte a hangulatot: „*Ez már nem is tömeggyűlés, hanem valamiféle vallási szertartás.*”¹⁰³ Ezek vezettek a párt és az állam megszemélyesítéséhez, ezt sugallta a „*szocialista realista*” ikonográfia. Így lett Lenin szentté merevítve,¹⁰⁴ öröklétre ítélve a mauzóleumban, s a költő által: „*Lenin – élt, Lenin – él, Lenin – élni fog.*”¹⁰⁵ Így istenítették Sztálint, s lettek excathedra tételei csalhatatlan és vitathatatlan hitigazságokká.

A hitelemek és a harcos ateista kulturkampf egymást gerjesztették, összefogására, a Bolsevik Párt vallási gyülekezetté alakítására láthatóan a pravoszláv szemináriumban nevelkedett pópa-növendék, Sztálin volt a legalkalmasabb, s vált „*Az Isten-párt és Sztálin, az*

*Ő prófétája mértéktelen imádat tárgyá"-vá.*¹⁰⁶ Mindennek fényében értékeljük Lochman szavait: „*Jézus Krisztusnak is van helye a legújabb marxista naptárban*”.¹⁰⁷ A mozgalom nem tudta levetkezni a vallásos mezt, s elveiben nem tudta elhagyni a szokásos katekizmus-formát.

KULCS UTÓPIA ORSZÁG FELÉ AZ INFORMÁCIÓ AZ ISTENÜNK

A globalizációba torkolló információs forradalom arra ösztönöz, hogy meghódítsák az információpiacot, hogy birtokolják az információs csatornákat, ellenőrizzék az információáramlást, vagyis az információs monopóliumok kialakításával új hatalmi pozíciókat építsenek ki. Az információk egyenlőtlen elosztása, az információknak az információszegény területek felől az információban gazdag területek felé áramlása következtében új alárendeltség jönnek létre. Az információk visszaáramoltatása – megszürvé és manipulálva – mások kiszolgáltatottságának növelését szolgáló eszközzé válik.

Manapság mindenki úgy érzi, hogy az információs társadalom kialakulásával egyre közelebb kerül a valósághoz, megismeréséhez, pedig a természeti környezetnek, a szociális és a politikai viszonyoknak az információs technológiák virtuális felületén tükröződő képét szemléli.¹⁰⁸ E képzetes tükrözési felületen a tényleges viszonyokat és a valóságos folyamatokat, a tárgyi valóságot és a tárgyas kísérletet felváltja a szimuláció és az információkkal való manipulálás, amely a valóságnál ténylegesebb és a ténylegesnél valóságosabb entitásnak fog mutatkozni.¹⁰⁹ A régi átláthatatlanságok helyébe újakat termel ki. Az új viszonyok az irracionális meghaladását kínálják – a tudomány mindent ésszerűsít, a demokrácia mindent tudatosít –, de a valóságban leplezettebben új szinten és új formában az irracionálisitást ismét kialakíthatják.

A döntéshozók és a döntést elszenvedők tapasztalatában kialakuló látszat az, hogy nem az emberek határoznak, hanem a tömeges és emberileg ellenőrizhetetlen információhalmazt őrző és feldolgozó, érzelmektől nem befolyásolható, hibákat nem vétő, a lehetőségeket és benne az optimumot racionálisan kiszámító és előrelátó intelligens gép dönt. E személytelen és nevesíthetetlen, befolyásolhatatlan és felelősségre nem vonható – felelőtlen – döntési hierarchia csúcán, pontosabban mögött a valóságos hatalmi elit búvik el. Mert, mint David Halberstam állítja, mindenütt és mindenkor övék a hatalom, amin némi részt a féldoldal tolerancia pénzzel megváltott nyilvánossága és a befolyásos lobbyk közbenjárása, a vakbuzgó hatalom többnyire kiszámított szeszélye és előre fölmért engedékenysége vagy jóvátehetetlen ébertelensége nyit. A döntések látható szereplői a gép mellett a mérnökök, a programozók, a kezelők és a döntésvégrehajtók, akik az objektív gép esendő és szubjektív, egyre inkább feleslegessé váló perszonális függelékei. Ez önnön döntéseinek a következményeit arra a gépre háríthatja és hárítja, amelyet ő szerkesztetett és alkalmaztatott, amelybe ő tápláltatta be és súlyoztatta a döntéshez szükséges információkat és eljárásokat, ő jelöltette ki az ő számára optimális célokat, s a gépi döntést ő legitimálja. A közvetlen hatalomgyakorlás elembertelenítő, eldologiasító, elidegenítő struktúrája úgy értékteleníti el az ember szabadságfokát, hogy közben azt az érzetet kelti a folyamat minden szereplőjében, hogy a gazdasági döntések, a politikai megegyezések, a szabályok és a törvények objektívabbá, demokratikusabbá, hatalmi csoportok érdekeitől és marakodásaitól függetlenebbé, tudományosan megalapozottabbá váltak.

Szabadság? Függetlenség? Az egyén egy olyan hálózat kristályosodási pontjává lesz, amiben kapcsolatba léphet az összes többivel, s vele az összes többi, s miközben kapcsolatrendszere kitágul, határtalanná és szabaddá válik, aközben önmaga a hálózat totális ellenőrzése alá kerül. Az egyén valóságos térben való elmozdulását éppen úgy nyomon követik, mint a virtuális térben történő barangolását, gondolatát és érzelmeit kikutatják, s egyidejűleg manipulálják. Már ma is messze meghaladtuk azt, ami miatt József Attila kesergett:

*Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktába írhatják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejthetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni a kartotékot,
mely jogom sérti meg.¹¹⁰*

Zsebedben a mobilod? – tudják mikor, s merre jársz, kinek s mikor mit telefonáltál, kivel s miről beszélsz. Egy klikk a PC-n, a laptopon, szörfölés az interneten, üzenet a Skype-on, kapcsolat a Facebookon, él a kamerád – minden gondolatod és teted ismerik.

A globális ökonómiai és információs társadalom nem megváltás a hívőnek, nem utópia a világboldogítóknak! Sokkal, inkább kétségek és kérdőjelek, fájdalmak és félelmek borzolják idegeinket. E gazdasági és elektronikus sztráda elvezethet a transzcendenciába, szerepe misztikusan felmagasztosul egészen a hitig, hogy az egyéni konfliktusokra írt kínál, hogy az osztársadalmi bajok általuk orvosolhatók, hogy a „mikroprocesszor lehet a kulcs Utópia ország felé”.¹¹¹ De meglehet, olyan kulcs kerül a kezünkbe, amellyel olyan ajtót tárhatunk ki, amely mögött nem az „Utópia ország”, hanem a semmi van.

E modern jelenség-világban felcsillan a múltnak egy megismételhetetlennek vélt értéke is: „Vessük... össze a következő két, természete szerint és történetileg is párhuzamos jelenséget: a szélesebb értelemben vett hálózattechnológiát és az együttműködésre épülő demokratikus társadalmat. Ekkor önkéntelenül is az athéni demokrácia példája jut eszünkbe. Ez azoknak a polgároknak a demokráciája volt, akiknek megvolt a lehetőségük arra, hogy az agorán összegyűljenek s az államügyekről tájékozódjanak... És mostanra elérkezett az új agora: mindenki számára hozzáférhető... minden lehetséges adat és adatbank, mindenki feldolgozhatja a helyi és az általános közös ügyekről szóló értesítéseket (ezt mondják latinul *res publicának*), és ezáltal mindenki képessé válik tevékenyen részt is venni ezekben az ügyekben.”¹¹² A globalizációban, a kommunikációs tér kiterjedésével kialakul ismét a polisz egyik legkarakterisztikusabb intézményének, az agorának valós **lehetősége**. Természetesen a modern agora csak technikai lehetőség. Hogy élünk-e vele és hogy hogyan élünk vele, az azoknak a technikai, gazdasági és politikai eszközöknek, a kialakult társadalmi közegnek és kultúrának, a társadalmi erők dinamizmusának a függvénye, amelyet mi teremtünk meg, mi hozunk mozgásba és mi irányítunk a meghatározott célra. A nagy társadalmi csoportok kollíziójának eredője lehet a demokratikus agora, a közvetlen demokrácia küzdőtere.

SZABADSÁG, SZERELEM

HÁZIFELADAT

Globalizáció, környezetvédelem és népességrobbanás – külön-külön és együttvéve nemzedékünk és az utánunk következő nemzedékek számára bőséges elintéznivalót rejt, s kell hozzá bátorság, demokrácia, igazságosság, műveltség és szabadság.

*Szenvedj meg érte. Ingyen nem adják,
Hol áldozat nincs, nincs szabadság.*¹¹³

S ezt a szabadságot nem lehet egyszeri aktussal kialakítani, s azután ölbe tett kézzel, megelegetően babérunkon üldögélni. A szabadság és a demokrácia nem állapot, hanem feladat és cél. A feladat: „minden napra bölcsen meg kell csinálni a szabadságot.”¹¹⁴ És minden napra meg kell csinálni, mert ingyen nem adják, a demokráciát! Kemény munkával és nem kevés bátorsággal kell beléjük formálni magunkat. Ez nem pusztán közéleti feladat, hanem legszemélyesebb magánügyünk, legbensőbb sajátunkká, legintimebb viszonyaink rendező elvévé és mindennapi gyakorlatunkká kell válnia. Így alliterál egymásra a szabadság és a szerelem, a demokrácia és a dráma.

Minden kidolgozatlansága és befejezetlensége, bukása és eredménytelensége ellenére Szolón, Platón és Szent Pál elévületlen érdeme, hogy utópiájukkal állandó intellektuális gyúanyagot halmoztak fel. Ez évezredekken keresztül, de még ma is a jelenről és a jövőről gondolkodó fők egy részében kísértetként rémületet gerjeszt, más részében pedig a tündérváros reményét kelti, de szóltanul és közönyösen elmenni mellette senkinek sem sikerült, nem sikerült ez a jezsuitáknak és a kommunárdoknak, nem Berzsenyinek és Madáchnak, nem Morusnak és Campanellának, nem Vasvári Pálnak és Bolyai Jánosnak, nem Owennek és Robertnek és George-nak.

Az egyenlőségek és egyenlőtlenségek konfliktusa megoldásának történelmi manővereiben, egyéni s mindennapi fortélyaiban teszik magukat az emberek alkalmassá arra, hogy éljenek a szabadsággal és a demokráciával, s alkalmassá teszik a szabadságot és a demokráciát, hogy emberi életet élhessenek benne, vállalva, hogy nekifeszüljenek a ma kihívásainak. Bátorság, kurázsi, mersz kell a tettekhez és a tudáshoz, hogy miközben megművelik környezetüket, aközben kiműveljék önmagukat, mert ezekkel az igazán emberi

tulajdonságokat szabadulunk meg kötelekeinktől, a magatartás és a sejtelem pusztá szubjektivitástól, az üres vágyakozástól, a hiúságtól, a tetszelgéstől és az önkényeskedéstől, a gólyamesék állhatatos prófétáinak tarka táborától.¹¹⁵

A görög csoda, amelyből kinőtt Atlantisz legendája, az emberiség egyszeri, meg nem ismételtető, de mindmáig kiható ünnepe. Lesz-e még egyszer ünnep a világon? Hányaknak kell még Kaukázus szikláihoz láncolva, sas madártól marcangolva kínlódniuk, kiknek kell még a keresztfán kínszenvedniük, hogy megváltsák önmagukat és az emberiséget?

Pandóra palackjából ezredévek minden baja, gondja és keserve reánk zúdult és zúdul, de a reményt féltve és vigyázva őrzi. Minden kornak új jövőképe van és új jövője lesz, de hogy milyen lesz az egyik, s milyen a másik, az nyitott kérdés. Az utópiák kitörülhetetlenek korunk szellemi körképéből,¹¹⁶ mert minden utópia – kritika, önmagunk túlhaladásának az igénye. Minden kérdésünkre a válasz:

...vár az ő hona!

*A messze ország, hol diadalívben
A Gondolat ragyog, és nincs hija
A boldogságnak: vár Utópia!¹¹⁷*

JEGYZETEK

Babits Mihály: Atlantisz. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1977. 202. old.

² Od IX,106-111(Homérosz: Odüsszeia. In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. Továbbiakban: Od)

³ Od IX,112

⁴ Od IX,114-115

⁵ Od IX,128-129

⁶ A tudomány jelzi, a lakók civilizáltak. Platón egy ismeretlen partszakaszon „*észrevette, hogy a homokban mértani ábrák vannak rajzolva; ezeket megszemlélvén felkiáltott, hogy ne csüggedjenek, mivel emberek nyomait látja; erre nyilvánvalóan nem abból a bevetett földből következett, melyet megpillantott, hanem a tudományos tevékenység jeleiből.*” (Cicero: Az állam. I,17 (29). Akadémia Kiadó. 1959.) Erre hivatkozik Kant (vö. Az ítéleteri kritikája. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1979. 338. old.) és Csokonai is (vö. Beszédtörök. In: Uő. Munkái. 2. köt. Prózai művek. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 379. old.).

⁷ Erga 90-93 (Hésziodosz: Munkák és napok. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. Továbbiakban: Erga)

⁸ Hann István: A késő antik utópia. In: Uő. Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallásosság köréből. Kossuth Könyvkiadó 1982. 327. old.

⁹ Íl XXII,262-267 (Homérosz: Íliász. In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. Továbbiakban: Íl)

¹⁰ Íl XII,421423

¹¹ Erga 25-26

¹² **Petőfi:** A nép: „*Miért hullatja veritékét? / Amennyit ő kíván / Az eledelből és ruhából: / Hisz azt az anyaföld magától / Megteremné talán.*” (Petőfi: A nép. In: Uő. Összes költeményei. Szépirodalmi. 1972. 520. old.). **József Attila:** „*nincs igazság / mit értsz igazság alatt / nincs igazság még ez sem az / dolgozni / mindig csak dolgozni / mindig csak dolgozni / hisz az anyaföld magától megteremné talán...*” (József Attila: Szabad ötletek jegyzéke két ülésben. In: Uő. Szabad-ötletek jegyzéke. Atlantisz Könyvkiadó. 1993. 16. old.). Mindez anakronisztikus utópia.

¹³ Platón: Állam. 551d (In: Platón: Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.)

¹⁴ Platón: Törvények. 626d.

¹⁵ Nietzsche hangsúlyozza: „*A görög kultúra egy olyan uralmi viszonyon nyugszik, amelyben egy kisszámú osztály négytől kilencszer annyi rabszolgával áll szemben.*” (Nietzsche: Gondolatok és vázlatok a *Mi, filológusok* című korszerű elmélkedéshez. In: Uő. Ifjúkori görög tárgyú írások. Európa Könyvkiadó. 2000. 188. old.). Concha ezzel összhangban írja: „*Az ókori állam egyrészt merő osztályuralom, minek legkézenfoghatóbb bizonyága a rabszolgaság fenállása, másrészt a vallásnak, a művészetnek, a közgazdaságnak, a mennyiben az uralkodó osztály érdeke kívánja, minden önirányzó erőtől való megfosztása s a legfőbb hatalom föltétlen irányzása alá vonása.*” (Concha Győző: Politika. 1. köt. Alkotmánytan. Grill Károly. 2. kiad. 1907. 184. old.)

¹⁶ Íl XVIII,372-377

¹⁷ Od VII,91-94

¹⁸ Od VIII,555-563

¹⁹ Od XVII,320-323

²⁰ Politika. 1253b-1254a (Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. Továbbiakban: Politika)

²¹ Ovidius: Átváltozások. [Metamorphoses]. Magyar Helikon. 1975. VIII,234

²² Ha el kellett hagynia Athént, abban része lehetett Pallasznak és Aigeusznak a Métionidák feletti győzelmének.

²³ Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1959. 312. old.

²⁴ Íl. VIII. 69-72. Mással az „*igazság mérlegé*”-ről olvashatunk (Homérosz: Hermészhez. III. 324 In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.)

²⁵ Nic. Et. 1132a (Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Európa Könyvkiadó. 1987.)

²⁶ Íl XVI. 387-388. Érdemes e sorokkal egybevetni az „**Theogonia**” 387-388. sorait ((Hésziodosz: Istenek születése. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. Továbbiakban: Theog)

²⁷ Erga 225-237

²⁸ Petőfinél is utópisztikus gondolat: „*Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet, / Ha majd a szellem napvilága / Ragyog be minden ház ablakán: / Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, / Mert itt van már a Kánaán!*” (Petőfi Sándor: A XIX. század költői. In: Uő. Összes költeményei. 581. old.)

²⁹ Erga 28-34

³⁰ Plut. Lükurgosz 4 (Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. 1. köt. Magyar Helikon. 1978.)

³¹ Vö. Politika. 1274a. Tanítványai között említik még Lükurgoszt, Spárta törvényhozóját, Zaleukosz Lokrisz, Kharondasz Katané alkotmányát dolgozta ki, Epimenidész Drakon és Szolón törvényhozása mellett bábáskodott. Arisztotelész megemlíti Onomakritoszt, aki Lokrisznak alkotott törvényeket, de szoros barátságát krétai Thalésszal megkérdőjelezi (vö. Politika. 1274a)

³² A jegyzet állítja: korinthuszi Pheidón „*Számunkra ismeretlen személyiség*”, Phaleaszról pedig „*csak annyit tudunk, amennyit Arisztotelész mond róla*” (vö. Simon Endre: Jegyzetek Arisztotelész „Politika”-jához. In: Arisztotelész: Politika. 347. old.), azaz szinte semmit.

³³ Politika. 1263a

³⁴ Uo. 1263a

³⁵ I. m. 1265b. Nem azonos korinthuszi Pheidón az egy századdal korábbi argoszi Pheidón királlyal, aki több peloponnészoszi városkát egyesített Argosz uralma alatt, új mértékegységeket vezetett be, a nyárpénzek helyett ezüstpénzt veretett, a várost tengeri kereskedelmi központtá fejlesztette (vö. Hérod. VI. 127.; Sztrabón. VIII. 3. 33. és VIII. 6. 16)

- ³⁶ Politika. 1265b
- ³⁷ I. m. 1274b
- ³⁸ Vö. i. m. 1274b
- ³⁹ Vö. i. m. 1265b
- ⁴⁰ Vö. Sztrabón VII. 6,2. Politika. 1265b; és 1274b (Khalkédón ma Kadiköi török város)
- ⁴¹ I. m. 1266b
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Vö. i. m. 1267a
- ⁴⁴ I. m. 1266b
- ⁴⁵ Az „*Ismerj magadra!*” intelemben Khilón arra a kérdésre keres választ, hogy „*miben különböznek a jól neveltek a neveletlenektől, azt mondta: 'A jó reménységben.'*” (Diog. Laert. I,3)
- ⁴⁶ Politika. 1266b
- ⁴⁷ I. m. 1267b
- ⁴⁸ Uo. 1267b
- ⁴⁹ I. m. 1266b
- ⁵⁰ I. m. 1267a
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² Vö. i. m. 1261b-1262a és 1266b-1267b
- ⁵³ Arisztophanész: A nőuralom. 591-595. In: Arany János drámafordításai. 2. köt. Akadémiai Kiadó. 1961.
- ⁵⁴ I. m. 591-595 és 598-601
- ⁵⁵ I. m. 602-608
- ⁵⁶ I. m. 614-619 és 627-630
- ⁵⁷ I. m. 653-654
- ⁵⁸ Hahn István így foglalja össze az utópiák mondanivalóját: „*megalkotóik a számukra adott termelőerők szintjén óhajtják megvalósítani a mindenkire kiterjedő 'bőség társadalmát', és ennek (a hésziodoszi idealizmustól eltérően) intézményes alapjait is meg akarják teremteni egy fogyasztási kommunizmus megvalósításával. Ennek azonban – az adott termelőerők szintjén! – az ára a rabszolgaság fenntartása. Praxagora vagyonszociális társadalmát – egy rabszolgatartó utópiája. Benne főleg a rabszolgák termelnek, és a szabadok főként csak fogyasztanak.*” (Hahn István: A késő antik utópia. In: Uő. Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből. Kossuth Könyvkiadó. 1982. 330. old.)
- ⁵⁹ Spárta mutatta a következményeket. Ideáiknak messzemenő elméleti hatásuk és mozgósító erejük volt, rájuk ismerni Lokrisz, Leukasz, Spárta (vö. Arisztotelész: Politika. 1266b. L. még i. m. 1263a. és 1263b) és Athén alkotmányában: „*Már a régiek is fölismerték, hogy a vagyon egyenletes elosztásának van bizonyos jelentősége az állami közösségre, pl. Szolón alkotta meg így a törvényeit*” (i. m. 1266b)
- ⁶⁰ Plut. Szolón 13
- ⁶¹ Vö. Aeistotelész: Az athéni állam. V,2, In: Államéletrajzok. Arisztotelész, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998.
- ⁶² Szolón: A kormányzás bölcsessége. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 93. old.
- ⁶³ Plut. Szolón 10. Idézi Falus Róbert: Hérakleitos tanítása a harmóniáról. In: Uő. Görög harmónia. Gondolat Könyvkiadó. 1980. 255. old.
- ⁶⁴ Politika. 1287a
- ⁶⁵ Vö. Plut. Szolón 26. Az információt megismétli kései munkájában (vö. Plutarkhosz: Iszisz és Oszirisz. 10. Európa Könyvkiadó. 1986.)
- ⁶⁶ „*A perzsa mágusok... nem-perzsákat nem tanítottak, hacsak a király nem utasította őket erre.*” (Prótagorasz: DK 80 A 2.). Az egyiptomi papi kaszt is zárt volt, erre Sztrabón utal (vö. Sztrabón XVII. 1,29)
- ⁶⁷ Platón: Timaios. 25bd
- ⁶⁸ I. m. 24e
- ⁶⁹ Platón: Kritiasz. 110ab.
- ⁷⁰ Platón: Törvények. 698b
- ⁷¹ Platón: Menexenosz. 239d
- ⁷² Xenophón: Emlékeim Szókratészről. II,5.
- ⁷³ Németh György: A zsarnokok utópiája. In: uő. A zsarnokok utópiája. 211. old.
- ⁷⁴ Plut. Szolón. 30
- ⁷⁵ Diog. Laert. I,2
- ⁷⁶ Idézi: Bodor Mária Anna: Antik örökségünk fényében. Egész ember – teljes valóság. Paulus Hungarus – Kairosz. é. n. 187. old.
- ⁷⁷ „*hogy Platón törvényhozóvá legyen, nem felelt meg ennek a kornak. Solón és Lykurgos törvényhozók voltak, de Platón korában ez már nem volt lehetséges.*” (Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 2. köt. Akadémia Kiadó. 1959. 115. old.)
- ⁷⁸ Platón: Első levél. 309ab. In: Uő. Összes művei. 3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. Morus arra panaszkodik, hogy az uralkodók nem követik a bölcsek tanácsait (vö. Morus: Utópia. Magyar Helikon. 1963. 33. old.)
- ⁷⁹ Az i. e. 300 körül élt sztoikus kitioni Zénón „**Az állam**” c. műve Platónból indul ki, de eszméit eltúlozza. Nála a bölcsek nem a platóni „*filozófusok*” (az enciklopédikus műveltség haszontalan), nem vezetők, hanem az állam-test egyedüli alkotói, csak őket illeti az „*állampolgár*” cím. A többiek idegenek, rabszolgák. „*Pénzt nem kell verni sem a kereskedés, sem az utazás céljából*”. A bíróságok szükségtelenek, mert az állampolgárok között nincsenek feszültségek, egyenlők, egymás rokonai, barátai. Feleslegesek a gümnaszionok és a szentélyek. „**Az állam**” az állam léepítésének

utópiája. A „**Világmindenségről**” c. írásában világképének fizikai hátterét dolgozta ki: a soknevű, de egyetlen isten, a dezanropomorf Zeusz, az ész és a sors, a világ csirája, az élet (Zén). Ő hozta létre az étert (Athéné), a tüzet (Hephaisztosz), a vizet (Poszeidón), a levegőt (Héra) és a földet (Déméter), az elemeket, amelyekből létrejön és amiben megsemmisül minden. (vö. Diog. Laert. VII,1)

⁸⁰ Politika. 1288b

⁸¹ Vergilius: Negyedik ekloga. 4-6. In: Uő. Összes művei. Európa Könyvkiadó. 1984. Állati példát idézve közelíti meg a problémát a „Georgicá”-ban (vö. Vergilius: Georgica. IV,153-196. In: Uő. Összes művei. Európa Könyvkiadó. 1984.)

⁸² Vergilius: Negyedik ekloga. 38-45. In: Uő. Összes művei. Európa Könyvkiadó. 1984.

⁸³ Vergilius: Georgica. 121-128. In: Uő. Összes művei. Európa Könyvkiadó. 1984.

⁸⁴ „*Jó volt élni Saturnus uralma alatt, amikor még / nem nyílt ember előtt hosszú utakra a föld! / Akkor kék hullámokkal se dacolt a fenyőtörzs / s nem volt vászon, amely állja a vad szeleket, / s még a hajós, kit dús nyereség csal távoli földre, / gályáit sohasem rakta meg áruival, / még az erős bika nem hajtotta nyakát az igába / s megfőkezve a ló sem harapott zabolát, / nem volt ajtaja akkor a háznak és a határkö / nem szabdalt szigorú rendet a földeken át. / Még maguk adtak mézet a tölgyek, a gondtalanoknak / estefele duzzadt tőgyeit hozta a nyáj. / Nem volt még csatasor, se harag, se háboru, kardot / vad művészettel nem kalapált a kovács.*” (Tibullus: I,3. 35-48)

⁸⁵ Boethius: A filozófia vigasztalása. II,5. Ritoók Zsigmond fordításában: „*Ó, hajdani boldog idő, te, / teneked hű földed elég volt, / nem emésztett még henye luxus, / s ha az éhség hosszúra nyúlt is, / kicsi makk volt az, ami elűzte. / Még bacchusi dús adományba / nem csurgattál bele mézet, / s a hőszerű kínai gyapjút / se keverted a tyrusi nedvbe. / Jó álmat a friss füvek adtak, / italt is a fürge folyócska, / s árnyat magasormu fenyőfák. / Nem szelte a mélyvízű tengert, / s mindenféle gyűjtve az ércet / jövevény új tájt sose látott. / Hallgattak a vad csatakiáltók, / s vértől, mit a gyűlölet ontott, / szomorúan a táj sosem ázott.*” (Boethius: Consolatio philosophiae. A régi egyszerűség és béke. In: Római költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 2. kiad. 1964. 478. old.)

⁸⁶ Munkájában mindkettőjükre utalt. Morus az „**Utópia**”-t 1515-ben írta.

⁸⁷ Bacon: Új Atlantis. In: Uő. Novum Organum. I. és Új Atlantis. Művelt Nép Könyvkiadó. 1954. 91-121. old.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Engels: Marxhoz. 1847. XI. 23-24. In: MEM 27. köt. Levelek 1842-1851. Kossuth Könyvkiadó. 1971. 96. old. Engels sokat tett e kapcsolat feltárásáért (vö. Engels: Bruno Bauer és az öskereszténység. In: MEM 19. 1875-1883. Kossuth Könyvkiadó. 1969; Engels: A Jelenések Könyve. In: MEM 21. köt. 1883-1889. Kossuth Könyvkiadó. 1970; Engels: Az öskereszténység történetéhez. In: MEM 22. köt; Engels: Bevezetés [Marx „Osztyárharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig” c. művének 1895-ös kiadásához]. In: MEM 21. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 491-492. old.)

⁹⁰ Jóel prófétánál ellenkezőleg: „*Kovácsoljátok szántóvasaitokat kardokká, kaszáitokat dárdákká*” (Jó. 3,10)

⁹¹ A keresztény „**Biblia**”-fordítás szerint: „*mindenki (vigyen), amit adni tud*” (MTörv 16,17).

⁹² Károli Gáspár fordítása. Két ablakos hivatkozással. In: BIBLIA 5.0. Kilenc bibliafordítás teljes szövegű Folio Views adatbázisa. Kiadja az Arcanum DataBases KFT. CD-ROM Kiadás. 1997. A „**Biblia**” katolikus változatában ez így hangzik: „*el is nyeri mindegyik a jutalmát fáradozásához mérten*” (1Kor 3,8 In. Katolikus Biblia. i. h.)

⁹³ A „**Biblia**” új, katolikus változata szerint: „*aki nem akar dolgozni, ne is egyék.*” (2Tesz 3,10)

⁹⁴ A katolikus „**Bibliá**”-ban: „*Mindenkinek adtak belőle a szükséghez mérten.*” (Csel 4,35)

⁹⁵ Hegel: A keresztény vallás pozitivitása. In: Uő. Ifjúkori írások. Válogatás. Gondolat. 1982. 74. old.

⁹⁶ Engels: Az öskereszténység történetéhez. In: MEM 22. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 421. old.

⁹⁷ A parasztek és az eszerek hivatkoztak Isten szavaira: „*A földet pedig senki el ne adja örökre, mert enyém a föld; csak jövevények és zsellérek vagytok ti nálam*” (3Móz 25,23). Az elvet 1906-ban az OSZDMP stockholmi kongresszusa rögzítette a párt programjában. 1917 október után e szellemben rendezték a földtulajdont.

⁹⁸ A „**létező szocializmus**”-t a fasizmussal hozzák párhuzamba. Röviden: eszmeileg a kereszténység és a szocializmus rokonok; aktuálisan a „**létező szocializmus**” és a „**nemzeti szocializmus**” az imperializmus terméke, párhuzamaik és külsődleges jegyeik az államkapitalista és az államszocialista viszonyokból fakadnak.

⁹⁹ Engels: „*a múlt forradalmak költészetének... későbbi időkben ritkán van forradalmi hatása, mert hogy a tömegekre hatni tudjon, a kor tömegelfogultságát is ki kell fejeznie – innen a vallásos bárgyúság még a chartistáknál is.*” (Engels: H. Schlüterhez. 1885. május 15. In: MEM 36. köt. Levelek 1883-1887. Kossuth Könyvkiadó. 1978. 316. old.) Idézi Renant: „*Ha pontos fogalmat akarnak alkotni arról, hogy mik is voltak az első keresztény közösségek, ne napjaink egyházközösségeivel hasonlítsák össze ezeket; inkább a Nemzetközi Munkásszövetség helyi szekcióihoz hasonlítoítsák. S ez így is van. A kereszténység ugyanúgy ragadta meg a tömegeket, ahogy a modern szocializmus teszi, a legkülönfélébb szekták és még inkább összeütköző egyéni vélemények alakjában – ezek között voltak világosabbak, voltak zavarosabbak, s az utóbbiak alkották az óriási többséget –, de mind szembenálltak az uralkodó rendszerrel, a fennálló hatalmakkal.*” (Engels: A Jelenések Könyve. In: MEM 21. köt. 1883-1889. Kossuth Könyvkiadó. 1970. 7. old.) Érthetetlen: „*a szocializmus meg a kommunizmus vallásos-politikai változatai mindenkor marginális és általában meglehetősen lényegtelen jelenségek maradtak... akadt néhány munkásmozgalom, legfőképpen az angol, amelynek aktivistái többnyire a protestáns szektákból és a nonkonformisták közül kerültek ki e mozgalmak egyes részlegei a vallás és az osztyárharc érdekes összefonódását tükrözik. Ugyanakkor e mozgalmak magukon viselik az anarchizmus jegyeit. Bárhogy is, semmiféle jelentős munkásosztály jellegű keresztényszocializmus nem alakult ki, csupán olyan típus-szocializmus, amelyet világi gondolkodók dolgoztak ki, s ezt fordították le azután az ismerős bibliai terminológiára.*” (Hobsbawm: A vallás és a szocialista mozgalmak kibontakozása. In: Világosság. 1978. XIX. évf. 12. sz. 729. old.)

¹⁰⁰ Vö. Engels: A kommunizmus alapelvei. In: MEM 4. köt. 1846-1848. Kossuth Könyvkiadó. 1959. 348 és kk. old.

¹⁰¹ Engels: A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen. In: MEM 1. köt. 1839-1844. Kossuth Könyvkiadó. 1957. 486. old.

¹⁰² Ezeket írja: „*nagyon sok olyan ember van körülöttünk, aki a vallásos szükséglet valamiféle büvöletében él. Vannak közöttünk olyanok..., akik vallásos-filozófiai gondolkodásukon keresztül könnyebben juthatnának el a szocializmus igazságáig, mint bármely más úton.*” (Lunacsarszkij: Az 1908-1910-es filozófiai vita kérdéséről. In: Uő. Emlékképek. Kossuth Könyvkiadó 1988. 89. old.); s így folytatja: „*Az istent nem keresni kell, fejtegettem, istent adni kell a világnak. Nincs isten a világban, de lehet. Az istenépítés tulajdonképpen nem más, mint a szocializmusért, vagyis az embernek a természet fölötti diadaláért vívott küzdelem.*” (i. m. 89-90. old.), majd elismeri „*a szocializmus, melyről mint a vallás legmagasabb formájáról beszéltem, isten nélküli, miszticizmus nélküli vallás, valójában azonban az egész koncepció*

valamilyen félmaterialista kifejezésmódnak átalakított, leegyszerűsített fichteizmus volt.” (i. m. 90. old.)

¹⁰³ Lunacsarszkij: Az ideológia az októberi forradalom előestéjén. In: Uő. Emlékképek. Kossuth Könyvkiadó 1988. 124. old.

¹⁰⁴ Majakovszkij vetette fel: „*Tán Leninre is / rámondjuk ezért / az 'Isten kegyelméből való / vezér'-t?*” (Majakovszkij: Vlagyimir Iljics Lenin. In: Uő. Válogatott művei. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1957. 258. old.). **Sándor Pál:** „*Az egyetlen államfő, aki nemcsak hogy mint filozófus az állam élére kerülve filozófiai eszméit igyekezett megvalósítani, hanem minden egyes lépésében, elhatározásaiban, intézkedéseiben filozófiai eszméitől vezetette magát és államférfiúi cselekedeteiben filozófiai módszert használt – Lenin volt.*” (Sándor Pál: A filozófia története. 3. köt. Akadémiai Kiadó. 1965. 37. old.). A filozófus-király értelmiségi ábránd. Platón és Dionüsziosz, Seneca és Néro konfliktusa mutatja, a filozófia és a politika más és más úton jár.

¹⁰⁵ Majakovszkij: Komszomol-dal. In: Uő. Válogatott művei. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1957. 206. old. Nem nehéz rájönni, hogy ez a „*Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*” („*Krisztus győz, Krisztus kormányoz, Krisztus uralkodik*”) katolikus trikoloron párhuzama.

¹⁰⁶ Trepper: A nagy játszma. A Vörös Zenekar története. I.P.C. Könyvek. 1990. 57. old.

¹⁰⁷ Lochman: Krisztus és/vagy Prométheusz. In: Magyar Filozófiai Szemle. 1992. 1-2. sz. 200. old.

¹⁰⁸ Vö. Lenk: Információs technológia és a társadalom. In: Mikroelektronika és társadalom. Áldás vagy átok. Jelentés a Római Klub számára. Szerk: Günter Friedrich és Adam Schaff. Statisztika. 1984. 267. old.

¹⁰⁹ Vö. Roszak: Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igazi művészete. Európa Könyvkiadó. 1990. 122-128. old.

¹¹⁰ József Attila: Levegőt! In: Uő. Összes versei. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1955. 400. old.

¹¹¹ King: Bevezetés. Új ipari forradalom vagy csak más technológia. In: Mikroelektronika és társadalom. Áldás vagy átok. Jelentés a Római Klub számára. Szerk: Günter Friedrich és Adam Schaff. Statisztika. 1984. 35. old.

¹¹² Vámos Tibor: Számítástudomány és demokrácia. In: Műveltség és kultúra a számítógépkorszakban. Informatika történetfilozófiai szempontból. A Magyar Filozófiai Társaság és a Budapesti Goethe-Intézet által 1990. márc. 22-23-án rendezett szimpózium anyaga. Szerkesztette Nyíri Kristóf. Magyar Filozófiai Társaság. 1990. 14. old.

¹¹³ Heltai Jenő: Szabadság. In: Toll és ecset. Klasszikus magyar költők versei Hincz Gyula rajzaival. Kozmosz Könyvek. 1965. 132. old.

¹¹⁴ Somogyi Tóth Sándor: Próféta voltál szívem. Magvető Kiadó. 1965. 7. old.

¹¹⁵ **Hegel:** „*A műveltség tehát abszolút meghatározásában a felszabadulás és a munka a magasabb felszabadulásért, nevezetesen az abszolút átmeneti pont az erkölcsiség végtelenül szubjektív szabztancialitásához, amely már nem közvetlen, természetes, hanem szellemi, s éppígy az általánosság alakjához emelkedett. – Ez a felszabadulás a szubjektumban a kemény munka a viselkedés pusztá szubjektivitása ellen, a vágy közvetlensége ellen, valamint az érzés szubjektív hiúsága és a tetszés önkénye ellen. Az, hogy a műveltség ezt a kemény munkát jelenti, egyik oka kedvezőtlen megítélésének. De másfelől a műveltség e munkája az, aminél fogva maga a szubjektív akarat magában az objektivitást nyeri, amelyben a maga részéről egyedül méltó és képes arra, hogy az eszme valósága legyen... Művelt embereken elsősorban az olyanokat lehet érteni, akik mindent meg tudnak tenni, amit mások tesznek, s akik nem kérkednek különösségükkel; műveletlen embereknél viszont épp ez mutatkozik, mivel viselkedésük nem igazodik a tárgy általános tulajdonságai után... A műveltség tehát a különösség elsimitása, hogy a dolog természete szerint viselkedjék. Az igazi eredetiség, amely létrehozza a dolgokat, igazi műveltséget követel, míg a hamis elfogad oly ízetlenségeket, amelyek csak műveletlenségnek jutnak eszükbe.*” (Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlat. 167. § Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1983.) **Márai:** „*a műveltség annyi, mint az igazságnak – minden dolgok igaz ismeretének – feltárása és elviselése. S az igazat elviselni mindig nagyon nehéz. A műveltséghez, tehát a valóság és igazság megismeréséhez, rendkívüli bátorság kell. Az ember egész szívével, sorsával, lényével ismeri meg az igazságot. Az ember csak életre-halálra lehet művelt. Az emberek mindig készségesebben nyugodnak bele valamilyen kellemetlen igazság elkendőzött magyarázatába, tehát a műveletlenségbe, mint a nyers, egyszerű, tömönatos igazságba, ami a műveltség. Az emberek titokban tudják, hogy minden, ami igaz és emberi, tehát valóságos, vérben, verejtékben és szenvedélyben fogan, de szívesebben puszogják, lesütött szemmel, hogy a gyermekeket a gólya hozza. Ez így tetszetősebb és kényelmesebb. De a műveltséget nem a gólya hozza.*” (Márai Sándor: Bölcsességek januártól decemberig. Magyar Helikon. 2005. 99. old.)

¹¹⁶ Utalás „**Korunk szellemi körképe**” (Occidental Press. 5. kiad. Washington. 1966.) c. tanulmánygyűjteményre.

¹¹⁷ Juhász Gyula: Morus Tamás. In: Uő. Összes művei. Versek. 2. köt. 1897-1911. Akadémia Kiadó. 1963. 254. old.0